

Robert Pawłusiński

HISTORIA ROZWOJU TURYSTYKI NA WYŻYNIE KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ DO 1989 ROKU

Zarys treści: Wyżyna Krakowsko-Częstochowska należy do grona najatrakcyjniejszych pod względem turystycznym regionów Polski, o długich tradycjach w zakresie obsługi turystów. Artykuł przedstawia rozwój turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej od jej początków, tj. od XVIII w. do 1989 r., czyli do momentu przemian ustrojowych. Analizie poddane zostały zarówno zmiany w zakresie zagospodarowania turystycznego, jak i wielkości ruchu turystycznego i jego form.

Słowa kluczowe: Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, historia turystyki, Polska.
Key words: Krakowsko-Częstochowska Upland, tourism history, Poland.

1. Wstęp

Jedną z głównych form aktywności gospodarczej na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej staje się obecnie turystyka. Region ten odznacza się bowiem ponadprzeciętną w skali kraju atrakcyjnością turystyczną. Decydują o tym bogate i różnorodne walory środowiska przyrodniczego (malowniczy krajobraz, unikalne formy krasowe, w tym ostańce skalne, wywierzyska oraz jaskinie, wielość chronionych gatunków roślin i zwierząt) oraz liczne obiekty zabytkowe, wśród których największą atrakcją stanowią ruiny średniowiecznych zamków obronnych, usytuowane na szczytach wapiennych wzgórz.

Początki turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej datowane są na przełom XVIII i XIX w. Pomimo długoletnich tradycji turystycznych problematyka rozwoju turystyki w tym regionie jest stosunkowo słabo zbadana i rzadko podejmowana w literaturze naukowej. Dotyczy to nie tylko ujęcia historycznego, ale także obecnego stanu rozwoju funkcji turystycznej.

W artykule podjęto próbę przedstawienia przemian funkcji turystycznej Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej od jej początków w XVIII w. do 1989 r., czyli do

momentu transformacji ustrojowo-gospodarczej w Polsce¹. Dla przejrzystości opracowania wydzielono cztery główne okresy rozwoju turystyki, które pokrywają się z najważniejszymi z punktu widzenia historii regionu zmianami o charakterze politycznym i społeczno-gospodarczym oraz odzwierciedlają zasadnicze zmiany w zagospodarowaniu turystycznym i ruchu turystycznym. Są to:

- okres od XVIII w. do 1918 r.,
- okres od 1918 do 1939 (1945) r.,
- okres od 1945 do 1960 r.,
- okres od 1960 do 1989 r.

2. Turystyka w okresie od XVIII w. do 1918 r.

Trudno jest wskazać moment, w którym pojawiły się pierwsze formy migracji turystycznych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Z pewnością były to podróże o charakterze religijnym, odbywane do sanktuarium jasnogórskiego. Pątnicy pielgrzymujący z południa kraju do Częstochowy musieli przemierzać Wyżynę Krakowsko-Częstochowską, a przy okazji odwiedzali także lokalne ośrodki kultu religijnego.

Do grona pierwszych turystów na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej zalicza się król Stanisław Augusta, który w 1787 r. w trakcie podróży z Krakowa do Warszawy odwiedził kilka miejscowości tego regionu, w tym Ojców, Krzeszowice, Tenczyn, Alwernię, Czerną, Dębnik oraz Olkusz (Pucek 2005).

Na XVIII w. przypadają pierwsze podróże o charakterze naukowo-poznawczym. Inspiracją dla ich rozwoju była działalność Komisji Edukacji Narodowej, która w swoich odezwach wskazywała na potrzebę poznawania ojczystego kraju. Jak pisze Kruczek (2000), „*zadaniem Komisji poznawanie kraju miało polegać na podróżowaniu, czyli należało w bezpośredni sposób poznawać różnorodność, osobliwość, bogactwo i piękno Ojczyzny po to by umieć z niej korzystać dla własnego dobra*”.

Rozwojowi podróży o charakterze poznawczym sprzyjała twórczość artystyczna przełomu XVIII i XIX w. Inspirację pięknem Ojcowca i krajobrazów jurajskich odnaleźć można w twórczości Franciszka Karpińskiego, Franciszka Wężyka, czy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej (Partyka 1998).

W XIX w. rośnie zainteresowanie Wyżyną Krakowsko-Częstochowską ze strony środowiska naukowego. Region ten eksplorowany był m.in. przez Stanisława Staszica, który w trakcie podróży po ziemiach polskich odwiedził także okolice Olkusza (Twaróg J., Twaróg Z. 2004). Na szczególną uwagę zasługuje wyprawa badawcza naturalistów warszawskich z 1854 r., której uczestnicy (Antoni Waga, Wojciech Jastrzębowski, Kazimierz Jakub Stronczyński, Władysław Taczanowski) przemierzali prawie całą Wyżynę Krakowsko-Częstochowską. Jej trasa wiodła od Częstochowy przez Olsztyn, Złoty Potok, Żarki, Sławków, Pieskową Skałę do Ojcowca. Opisy z tej podróży stanowiły

¹ W opracowaniu pominięto problematykę rozwoju turystyki w głównych miastach regionu, leżących na jego krańcach, tj. Częstochowie i Krakowie. Rozwój turystyki w tych ośrodkach następował bowiem w całkowitym oderwaniu od pozostałej części regionu.

pierwsze kompleksowe opracowanie o charakterze naukowym na temat środowiska przyrodniczego regionu (Hereźniak 2004).

Ważną rolę w popularyzacji Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (zwłaszcza w części zaboru rosyjskiego) odegrał ojciec krajoznawstwa polskiego Aleksander Janowski. W 1885 r., pracując przy budowie kolei warszawsko-wiedeńskiej, odbył podróż z Zawiercia do Ogrodzieńca, podczas której zwiedzał ruiny średniowiecznego zamku. Jak pisze Zinkow (1983), pobyt w zamku ogrodzienieckim ukształtował u Janowskiego ideę popularyzacji piękna polskiej ziemi. Efektem tego było powołanie do życia w 1906 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK), a jego symbolem stały się ruiny w Ogrodzieńcu.

Powstanie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie stanowiło impuls do tworzenia oddziałów terenowych. Już od 1908 r. Towarzystwo funkcjonowało w Częstochowie². W kolejnych latach powstały oddziały w Zawierciu (1910), Olkuszu (1911) oraz Krakowie (1919). Ich działalność skupiała się przede wszystkim na organizacji i obsłudze ruchu turystyczno-krajoznawczego. Oddział olkuski zaangażował się także w tworzenie ekspozycji muzealnej.

Najistotniejszym jednak czynnikiem kształtowania się funkcji turystycznej na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej były przyjazdy w celach kuracyjnych i letniskowych. W oparciu o tę formę turystyki rozwijały się Krzeszowice oraz Ojców.

Uzdrowisko w Krzeszowicach powstało w 1778 r., z inicjatywy ówczesnego właściciela tej osady Adama Czartoryskiego, który nakazał ocembrowanie znanego już wcześniej³ ujęcia wody mineralnej (Zdrój Główny) oraz budowę pierwszych urządzeń dla kuracjuszy w postaci łazienek. W kolejnych latach nastąpił dalszy rozwój miejscowości. Do 1789 r. w Krzeszowicach wybudowane zostały m.in.: klasycystyczny pałacik „Vauxhall” zwany również „Salonem”, zespół obiektów mieszkalnych dla kuracjuszy (25 małych domków), dwie łaźnie, lazaret, oberża oraz inne obiekty gospodarcze (Ostrowska 2004).

Krzeszowice w dość krótkim czasie stały się najważniejszym uzdrowiskiem o charakterze leczniczo-rozrywkowym w zachodniej Galicji, odwiedzanym głównie przez mieszkańców Krakowa. Szczyt jego popularności przypadł na lata 20. i 30. XIX w. (Zinkow 1988). Niestety już od 1835 r. uzdrowisko zaczęło tracić na znaczeniu w związku z utworzeniem konkurencyjnego uzdrowiska w Swoszowicach (Smółka 1997). Okresowy wzrost popularności uzdrowiska krzeszowickiego odnotowano jeszcze w II połowie XIX w. Było to efektem podejmowanych ówczynie prac modernizacyjnych w uzdrowisku⁴ i towarzyszącej temu kampanii promocyjnej w prasie

² Na 1908 r. datowany jest także początek działalności PTK w Ojcowie, aczkolwiek autor nie spotkał się z informacją o utworzeniu formalnej jednostki organizacyjnej.

³ Lecznicze właściwości wód mineralnych w Krzeszowicach podkreślane są przez ks. Bernarda Bocheńskiego już w 1625 r. (Ostrowska 2004).

⁴ Prace modernizacyjne podejmowane były między innymi w 1858 r. (ilustracja uzdrowiska przez prof. Józefa Dietla, który zalecił unowocześnienie metod leczenia oraz modernizację urządzeń uzdrowiskowych) oraz w latach 1875-1877, kiedy to przebudowano łaźienki „Zofia” oraz powstał nowy dom mieszkalny dla kuracjuszy (Ostrowska 2004).

krakowskiej, a także przeprowadzenia przez Krzeszowice linii kolejowej łączącej Kraków z Mysłowicami (1847 r.). Jednak połączenie koleją Krakowa z uzdrowiskami karpackimi stało się dla Krzeszowic konkurencją nie do pokonania (Groch 1991).

Drugim ważnym ośrodkiem o charakterze letniskowo-uzdrowiskowym w XIX w. był Ojców. Pierwsze wzmianki na temat funkcji turystycznej tego ośrodka datowane są na początek XIX w. (por. Zinkow 1988), aczkolwiek dopiero od połowy XIX w. można mówić o planowych działaniach, zmierzających do szerszego udostępnienia Ojcowa dla ruchu turystycznego.

Początki rozwoju turystycznego Ojcowa wiążą się z osobą Aleksandra Przeździeckiego, który był właścicielem tych ziem w latach 1859-1865 (Nowak 2004). Wśród podjętych przez niego działań należy wymienić prace na zamku ojcowskim oraz budowę hotelu Pod Łokietkiem (1860). Działalność Przeździeckiego miała prowadzić do przekształcenia Ojcowa w typowe letnisko⁵, jednak większość obiektów uległa zniszczeniu podczas walk w 1863 r.

W 1872 r. tereny Ojcowa przejął Jan Kieżgajło Zawisza. Dzięki jego staraniom wybudowany został hotel Pod Kazimierzem, zaś na Górze Zamkowej i jej stokach urządzony został park leśny (1888). Kolejny właściciel Ojcowa – Ludwik Krasiński – dokonuje remontów i unowocześnienia istniejących obiektów hotelowych oraz przeprowadza prace na zamku, w celu zaadaptowania go na muzeum fauny i flory ojcowskiej oraz na ekspozycję zbiorów archeologicznych. Realizację tych planów przerwała śmierć Krasińskiego w 1895 r.

Na połowę XIX w. datuje się początek działalności uzdrowiskowej w Ojcowie. W 1855 r. na cele lecznictwa uzdrowiskowego przystosowany zostaje pensjonat „Sybilla” pod Skałami Panieńskimi. Obiekt, jak podaje Zinkow (1988), liczył dwadzieścia mieszkań i cztery łazienki, a leczenie odbywało się za pomocą parowej kąpieli, natrysków i inhalacji. Od 1894 r. rozpoczyna działalność zakład wodolecznicy „Goplana”, który oferował szereg nowatorskich zabiegów, w tym m.in. dietę lahmanowską, kąpiele powietrzne i słoneczne, kąpiele gazowe oraz elektroterapię (Trzcionka 2004). Pierwszym lekarzem uzdrowiskowym był Zdzisław Mierzyński, a po nim funkcję tę obejmują Stanisław Niedzielski, a następnie Stanisław Kozłowski (Nowak 2004).

Popularność Ojcowa jako uzdrowiska wiązała się przede wszystkim z malowniczym krajobrazem Doliny Prądnika przypominającym górski krajobraz, przez co miejsce to określane było mianem „Polskiej Szwajcarii”. To właśnie „górski” krajobraz, a nie zasoby uzdrowiskowe były głównym powodem przyjazdów kuracjuszy z Królestwa Kongresowego⁶. Trzeba jednak podkreślić, że sława Ojcowa wykraczała poza ziemie polskie. Jak podaje Trzcionka (2004), zakład uzdrowiskowy odwiedzali także kuracjusze z Europy Zachodniej, Moskwy, a nawet z Irkucka.

⁵ W 1860 r. Ojców dysponował 50 miejscami noclegowymi, zlokalizowanymi w dwóch obiektach noclegowych (Trzcionka 2004).

⁶ Przyjazdy do Ojcowa mieszkańców Krakowa i innych miejscowości Galicji były utrudnione istnieniem granicy pomiędzy zaborem rosyjskim a austriackim.

Na początku XX w. Ojców stał się w pełni ukształtowanym ośrodkiem turystycznym. W przewodniku turystycznym autorstwa K. Wróblewskiego z 1907 r. wzmiankowane są trzy hotele („Pod Łokietkiem”, „Pod Kazimierzem”, „Pod Złotą Górą”), siedem obiektów willowych pozostających w dyspozycji uzdrowiska („Biały Domek”, „Uroczą”, „Swoboda”, „Pod Berłem”, „Rezeda”, „Reduta”, „Pod Koroną”) oraz osiem prywatnych obiektów willowych, w których wynajmowano pokoje gościnne. Od 1913 r., u wylotu Doliny Sąspowskiej, funkcjonuje schronisko turystyczne Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego „Pod Kometą” które jednocześnie mogło pomieścić 41 osób (Twaróg, Twaróg 2004).

Ośrodkiem wypoczynkowym o znacznie mniejszej randze niż Ojców, czy Krzeszowice był Kochanów koło Zabierzowa. Od początku XX w. do 1913 r. istniał tam ośrodek kolonijny, w którym w miesiącach letnich przebywało około 80 dzieci z Krakowa i Wiednia.

Okres walk o niepodległość kraju (1914-1918) cechuje się zahamowaniem ruchu turystycznego na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Niektóre z obiektów noclegowych ulegają zniszczeniu, aczkolwiek straty te nie są tak znaczące, jak w okresie powstania styczniowego. Inne obiekty zmieniają swoje funkcje, np. ośrodek kolonijny w Kochanowie zostaje przekształcony w sierociniec dla dzieci. Działalność organizacyjną w sferze turystyki zawieszają także oddziały terenowe Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

3. Turystyka w okresie od 1918 do 1939 (1945) r.

W okresie międzywojennym zasadniczo zmieniają się uwarunkowania rozwoju turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Znika granica między dawnymi zaborami, co powoduje, że najatrakcyjniejsze fragmenty tego regionu, z Doliną Prądnika i Ojcowem na pierwszym miejscu, stają się dostępne nie tylko dla ludności z dawnego Królestwa Kongresowego, ale także dla mieszkańców Galicji, głównie Krakowa. Nadal centrami turystyki są miejscowości uzdrowskie, położone w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.

W przypadku Ojcowia obserwuje się zasadniczą zmianę w kierunkach przyjazdów turystów. W strukturze ruchu turystycznego dominować zaczynają mieszkańcy pobliskiego Krakowa. Stopniowej zmianie ulega także profil turystyczny tej miejscowości. Chociaż wciąż rozwija się ruch uzdrowski, to jednak coraz istotniej zaznacza się turystyka wypoczynkowa o charakterze świątecznym i letniskowym. Sprzyja temu m.in. uruchomienie połączenia autobusowego Ojcowia z Krakowem (1922 r.), które od 1928 r. po wybudowaniu nowej drogi, zostaje zintensyfikowane do 5 kursów w ciągu dnia (Nowak 2004).

Od 1923 r. rozwojem turystycznym Ojcowia zajmuje się nowo utworzone Towarzystwo Akcyjne „Uzdrowisko Ojców”. Spółka ta liczy 71 akcjonariuszy, a w jej dyspozycji pozostają park z zamkiem ojcowskim, grunty orne, pastwiska i ogrody o łącznej powierzchni ponad 25 ha (Nowak 2004). W tymże roku spółka stara się o pozyskanie dodatkowych 41 ha na Złotej Górze pod budowę około 600 willi. Dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej planowana jest budowa sztucznego zbiornika wodnego. Nie wszystkie z projektów Towarzystwa Akcyjnego zostały jednak zrealizowane.

W działalność na rzecz rozwoju turystyki w Ojcowie włączają się oddziały Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Krakowie i Olkuszu. Oddział olkuski prowadził w okresie międzywojennym schronisko w Dolinie Sąpsowskiej, a oddział krakowski – dwa obiekty noclegowe: dom wycieczkowy w wili „Reduta” (od 1930 r.) oraz schronisko w wili „Pod Kazimierzem” (od 1935 r.) (Twaróg, Twaróg 2004).

Obok Ojcowa, który w latach 30. XX w. odwiedza od 3 do 4 tys. kuracjuszy rocznie, ruch uzdrowiskowy notowany jest także w Krzeszowicach. Chociaż Krzeszowice w 1928 r. uzyskują status uzdrowiska (Partyka i in. 2002), to jednak ruch kuracyjny w tej miejscowości jest w fazie schyłkowej. Z danych zgromadzonych przez Studium Turyzmu UJ wynika, że do Krzeszowic przybywa zaledwie kilkadziesiąt osób rocznie (tab. 1). O rozwoju funkcji uzdrowiskowej można mówić w odniesieniu do Jaroszowca koło Olkusza, gdzie w latach 30. XX w. powstało sanatorium przeciwgruźlicze dla dzieci (Dziechciarz 2000).

Tab. 1. Ruch uzdrowiskowy na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w okresie międzywojennym

Table 1. Health- and spa-related traffic in the Krakowsko-Częstochowska Upland during the interwar period

Miejscowość	Rok powstania uzdrowiska	Wielkość ruchu uzdrowiskowego [liczba kuracjuszy]					
		1923	1925	1928	1932	1936	1938
Krzeszowice	1778	76	91	302	68	55	55
Ojców	1855	75	138	117	795	4090	2975
Ogółem do uzdrowisk polskich		116367	128724	202825	195835	254200	308812

Źródło: Leszczycki (1939).

Nową formą zagospodarowania na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej stają się wsie i osady letniskowe. Powstają one zarówno z inicjatywy władz lokalnych (np. Bukowno⁷), jak i właścicieli ziemskich (np. Żarki Letnisko⁸). Miejscowości te położone są przy liniach kolejowych, co wskazuje, że zasadniczą rolę w rozwoju funkcji turystycznej regionu, zwłaszcza wypoczynkowej, odgrywała komunikacja kolejowa.

Funkcja letniskowa rozwinęła się również w Czernej koło Krzeszowic, gdzie organizowane były wczasy rodzinne pracowników „Wspólnoty Interesów” (Kulczycki 1977).

W dwudziestoleciu międzywojennym intensyfikacji ulega ruch turystyczny o charakterze krajoznawczym. Sprzyjają temu dość prężnie działające oddziały terenowe Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które pośredniczą w organizacji i obsłudze

⁷ Letnisko w Bukownie powstało z inicjatywy władz miejskich Olkusza oraz Starostwa Powiatowego w latach 30. XX w. Utworzono tam m.in. sztuczny zbiornik wodny, zespół domków letniskowych. Po II wojnie światowej obiekt ten na krótko przeszedł pod zarząd Funduszu Wczasów Pracowniczych, a od 1962 r. pozostawał w dyspozycji miasta (Dziechciarz 2001).

⁸ Żarki Letnisko powstało z inicjatywy ówczesnych właścicieli majątku złotopotockiego Raczyńskich. Dokonali oni parcelacji terenu o powierzchni 230 ha, na których powstały budynki użyteczności publicznej, m.in. park, boiska sportowe, kąpielisko, pensjonat Nałęcz (Pawlusiński 2005).

wycieczek krajoznawczych. Istotną barierą dla rozwoju krajoznawstwa jest niedobór bazy noclegowej oraz słabo rozwinięta sieć połączeń komunikacyjnych, zwłaszcza drogowych. Obok głównych miejscowości uzdrowiskowych i letniskowych pojedyncze obiekty noclegowe znajdują się jedynie w Olkusz, Zawierciu – hotele miejskie – i w Złotym Potoku – schronisko Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego⁹.

Na lata 30. XX w. przypada początek znakowania pieszych szlaków turystycznych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. W 1930 r. z inicjatywy prof. Stanisława Leszczyckiego powstaje pierwszy szlak turystyczny, prowadzący wokół Krakowa przez Giebułtów, Ojców, Pieskową Skałę, Bolechowice, dolinę Klucz wody, Dubie, Czerną, Krzeszowice, Tenczynek, Kryspinów i Bielany. Opiekę nad szlakiem sprawował krakowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, ale sam szlak został oznakowany z prywatnych funduszy prof. Stanisława Leszczyckiego (Leszczycki 1992). Jak podają J. i Z. Twarogowie (2004), szlak ten został odnowiony w terenie w 1934 r. przez członków Krakowskiego Klubu Włóczędzów.

W okresie II wojny światowej ruch turystyczny na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej praktycznie zamiera.

4. Turystyka w okresie od 1945 do 1960 r.

Rozwój turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej po II wojnie światowej pozostaje w ścisłym związku z panującym ówczesnie ustrojem społeczno-gospodarczym. Ruch turystyczny nabiera wymiaru socjalnego, a jego organizacja przechodzi w ręce instytucji państwowych i organizacji społecznych (m.in. zakłady pracy, związki zawodowe, oddziały Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego).

Dominującą formą turystyki w pierwszej dekadzie lat powojennych stała się masowa turystyka świąteczna, realizowana w formie wyjazdów autokarowych, której uczestnikami byli głównie pracownicy zakładów przemysłowych z aglomeracji górnośląskiej, krakowskiej i częstochowskiej. Do najpopularniejszych celów wycieczek na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej należała wówczas Dolina Prądnika wraz z Ojcowem. Pod koniec lat 50. XX w. Ojców odwiedzało corocznie od 550 tys. do 600 tys. turystów¹⁰ (tab. 2).

Tab. 2. Ruch turystyczny do Ojcowskiego Parku Narodowego w latach 50. XX w.

Table 2. Tourist traffic to the the Ojców National Park in the 1950s

Rok	1956	1957	1958	1959
Liczba turystów	270000	350000	600000	550000

Źródło: Białas (1980).

⁹ Schronisko powstało w 1934 r. z inicjatywy działaczy częstochowskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Jak podaje Głowacki (2004), było to jedyne poza terenami górskimi schronisko Towarzystwa Tatrzańskiego.

¹⁰ Jest to wielkość przewyższająca obecne rozmiary ruchu turystycznego w Ojcowskim Parku Narodowym.

Obok turystyki świątecznej w latach 50. XX w. rozwijało się także krajoznawstwo, głównie w formie wędrówek pieszych. Impulsem dla rozwoju tej formy turystyki było wytyczenie i szeroka popularyzacja pierwszego pieszego szlaku na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej – „Szlaku Orlich Gniazd”. Powstał on w 1950 r. z inicjatywy Kazimierza Sosnkowskiego, który nawiązując do przedwojennej koncepcji prof. S. Leszczyckiego, połączył jednym szlakiem najwyższe wzniesienia tego regionu. Szlak ten został wytyczony w terenie przez krakowski oddział PTTK, a jego trasa wiodła z Krakowa do Częstochowy przez Ojców, Pieskową Skałę, Rabsztyn, Pilicę, Podzamcze, Skały Podlesickie – Górę Zborów, Bobolice, Złoty Potok, Sokole Góry, Olsztyn koło Częstochowy¹¹. Na uwagę zasługuje fakt, że szlak ten wpisany jest w rejestrze szlaków PTTK pod numerem jeden, co wskazuje na jego rangę dla polskiego krajoznawstwa.

Istotną barierą dla rozwoju turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w latach 50. była stosunkowo słabo rozwinięta baza noclegowa. Wiązało się to zarówno z problemami w zagospodarowaniu istniejących obiektów¹², jak i ograniczoną inicjatywą w zakresie tworzenia nowych¹³.

W 1960 r. na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej funkcjonowało tylko 17 obiektów noclegowych, które dysponowały łącznie prawie 950 miejscami noclegowymi (tab. 3). Większość obiektów (10) zlokalizowana była w południowej części regionu – łącznie 645 miejsc noclegowych, głównie w Ojcowie (gmina Skała) oraz gminach: Krzeszowice, Wielka Wieś i Zabierzów. Pozostałe siedem obiektów noclegowych znajdowało się w części środkowej Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (Zawiercie, Ogrodzieniec, Łazy, Olkusz, Pilica). Całkowity brak bazy noclegowej cechował natomiast północną część regionu.

Na lata 50. XX w. przypada początek działań w zakresie ochrony przyrody na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Pierwszą obszarową formą ochrony stał się Ojcowski Park Narodowy, który utworzony został w dolinie Prądnika z inicjatywy prof. Szafera w 1956 r. Objął on jednak stosunkowo mały obszar, bo tylko 1592 ha. Obok Ojcowskiego Parku Narodowego na ówczesną sieć obszarów chronionych składało się dziesięć rezerwatów, które utworzono głównie w północnej i środkowej części regionu. Są to rezerваты: Kaliszak (1953), Sokole Góry (1953), Zielona Góra (1953), Góra Zborów (1957), Góra Chełm (1957), Parkowe¹⁴ (1957), Lipowiec (1959), Michałowiec (1959), Smoleń (1959) oraz Ostreżnik (1960).

¹¹ W latach 1959-1967 szlak ten został przedłużony na teren Wyżyny Wieluńskiej (Zinkow 1988).

¹² Praktycznie wszystkie obiekty noclegowe istniejące przed II wojną światową zostały po 1945 r. upaństwowione, a zarząd nad nimi został przekazany różnorodnym instytucjom, często mającym niewiele wspólnego z organizacją ruchu turystycznego, np. obiekty w Ojcowie do 1956 roku pozostawały w gestii Nadleśnictwa Ojców.

¹³ Pierwsze nowe schronisko w okresie powojennym powstało w 1947 r. w Kroczykach u stóp Góry Zborów (Braun 1967). Obiekt ten prowadzony był przez częstochowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (od 1950 r. Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego) i dysponował około 50 miejscami noclegowymi. Obiekt ten przestał jednak działać już w końcu lat 50. XX w.

¹⁴ Pierwsze formy ochrony przyrody w Dolinie Wiercicy datowane są na 1934 r., kiedy to utworzono rezerwat o powierzchni 201 ha.

Tab. 3. Wyposażenie gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej w bazę noclegową w latach 1960-1989

Table 3. Overnight facilities in the gminas (communities) lying in the Krakowsko-Częstochowska Upland, in a period from 1960 to 1989

Rok Gmina	1960		1965		1975		1980		1985		1989	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Alwernia	0	0	0	0	0	0	4	149	1	46	1	46
Babice	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Czernichów	0	0	0	0	0	0	4	22	0	0	0	0
Iwanowice	0	0	0	0	1	50	1	45	1	44	0	0
Janów	0	0	2	103	5	219	3	131	3	137	3	135
J.-Przebinia	0	0	0	0	0	0	4	21	1	80	1	61
Klucze	0	0	1	45	1	370	2	174	2	118	1	100
Kroczyce	0	0	0	0	3	171	4	91	4	201	4	205
Krzeszowice	3	190	3	190	1	218	4	209	2	85	1	50
Lelów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Liszki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	70
Łązy	1	50	1	50	0	0	1	136	1	136	1	136
Mstów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Niegowa	0	0	2	80	2	91	0	0	2	66	2	60
Ogrodzieniec	2	60	2	60	2	104	3	86	2	52	2	44
Olkusz	2	65	2	85	2	563	1	44	1	70	2	218
Olsztyn	0	0	1	60	0	0	2	50	1	25	1	25
Piłica	1	50	1	50	1	22	1	30	1	24	1	22
Skała	3	185	4	315	4	587	6	425	2	232	2	214
Sułoszowa	0	0	0	0	0	0	1	13	0	0	1	60
Trzyciąż	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielka Wieś	2	150	2	150	1	50	5	170	5	201	3	153
Włodowice	0	0	0	0	1	30	0	0	1	50	1	50
Wolbrom	0	0	0	0	0	0	1	22	1	22	1	22
Zabierzów	1	120	1	120	1	46	6	173	0	0	0	0
Zawiercie	2	75	2	75	2	115	3	158	2	80	2	80
Zielonki	0	0	0	0	2	49	2	34	3	54	3	108
Żarki	0	0	3	70	1	50	1	40	1	40	1	40
Ogółem	17	945	27	1453	30	2735	59	2223	37	176	36	1899

1 – liczba obiektów noclegowych,

2 – liczba miejsc noclegowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

5. Turystyka w okresie od 1960 do 1989 r.

Od początku lat 60. XX w. obserwuje się zintensyfikowanie działań na rzecz rozwoju zagospodarowania turystycznego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Zasadniczym celem, który determinuje działania władz w odniesieniu do Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, jest zapewnienie miejsca wypoczynku świątecznego mieszkańcom rozwijających się dynamicznie aglomeracji górnośląskiej, krakowskiej oraz częstochowskiej. Za pożądane formy turystyki uznano wypoczynek świąteczny i krajoznawstwo, realizowane głównie poprzez wędrówki piesze, oraz turystykę motorową (por. Braun 1967). Osiągnięciu tych celów podporządkowane zostały pierwsze programy rozwoju turystycznego regionu, wdrażane przez władze wojewódzkie od lat 60.

W 1963 r. uchwalono *Plan zagospodarowania przestrzennego Ojcowskiego Parku Narodowego* wraz z *Planem obowiązujących ustaleń Okręgu Ojców* (Łuczyńska-Bruzda 1981). W tym samym roku powstał *Plan aktywizacji społeczno-gospodarczej Jury w granicach województwa katowickiego* (Zinkow 1988). W kolejnych latach opracowane i przyjęte zostają: *Plan rozwoju Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego* (1969), w którym zakładano rozwój turystyczny północnej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej jako zaplecza wypoczynkowego dla Górnego Śląska oraz *Studium rekreacji i turystyki powiatu olkuskiego* zatwierdzone jako plan działań w 1972 r. (Łuczyńska-Bruzda 1981, Zinkow 1988).

Realizacja działań na rzecz rozwoju turystyki świątecznej wiązała się przede wszystkim z tworzeniem nowych ośrodków wypoczynkowych. Lokalizowane były one głównie w otoczeniu zbiorników wodnych, rzek, a także w sąsiedztwie lasów. Większość z ośrodków dysponowała obiektami noclegowymi, ale o charakterze zamkniętym. Dysponentami przeważającej części ośrodków były zakłady przemysłowe z okręgów przemysłowych górnośląskiego i częstochowskiego.

Do początku lat 80. XX w. obiekty wypoczynku świątecznego powstały m.in. na Złotej Górze w Ojcowie (1961-1963), w Zawierciu (1966-1968), Morsku (1969-1970), Olkuszu, Jaroszowcu (1972), a także w Dziadówkach, Kwaczale (1973), Krępie (1964), Niegowonicach, Olsztynie, Pilicy, Simocie, Tenczynku (1974-1976), Zaborzu, Złotym Potoku.

W 1985 r. na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej funkcjonowało 36 ośrodków wypoczynku świątecznego (Joseph-Tomaszewska 2004).

Obok bazy dla turystyki świątecznej, od lat 60. XX w. tworzono także sieć stacji turystycznych oraz schronisk młodzieżowych, adresowanych głównie do osób uprawiających turystykę pieszą. Trzeba jednak podkreślić, że zarówno schroniska, jak i stacje turystyczne cechowały się bardzo niskim standardem usług. Większość schronisk młodzieżowych zlokalizowana była w obiektach szkolnych i miała charakter sezonowy.

Stacje turystyczne prowadzone były przez oddziały Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Obiekty takie funkcjonowały m.in. w: Bydlinie, Podlesicach, Podzamczu, Ryczowie, Złotym Potoku. W końcu lat 70. XX w. w ich miejsce powstały kwatery prywatne, pozostające pod zarządem oddziałów terenowych Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (m.in. oddział w Olkuszu) oraz wojewódzkich przedsiębiorstw turystycznych (m.in. Krakowskie Przedsiębiorstwo Turystyczne „Wawel-Tourist” w Krakowie, Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Tury-

styczne „Jura” w Częstochowie). Niektóre ze stacji turystycznych przekształcono w schroniska młodzieżowe, pozostające w gestii Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych (PTSM) (np. schronisko w budynku dawnej stacji telewizyjnej przy Górze Janowskiego w Podzamczu).

Bazę schronisk młodzieżowych PTSM tworzyło kilkanaście obiektów, przy czym ich liczba ulegała zmianie w poszczególnych latach. Według Joseph-Tomaszewskiej (2004) w 1985 r. działało ogółem 11 schronisk, które dysponowały 515 miejscami noclegowymi. Analiza przewodników turystycznych wskazuje jednak, że w latach 1970-1985 schroniska młodzieżowe istniały w ponad 20 miejscowościach regionu, m.in. w: Będkovicach, Biskupicach, Bobolicach, Dobrogoszczykach, Iwanowicach, Karlinie, Kostkowicach, Korzkwi, Kroczykach, Łazach, Morsku, Niegowej, Ojcowie, Olkuszu, Piasecznie, Piasku Janowskim, Pilicy, Podlesicach, Podzamczu, Skale, Rzędkowicach, Siedlcu Janowskim, Tenczynku, Wysokiej Lelowskiej oraz Żelazku.

Pierwsze planowe działania w zakresie rozwoju bazy hotelowej na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej podjęto dopiero w latach 70. XX w. i kontynuowano je w początku lat 80. Powstały wówczas m.in.: hotel „Kmicic” w Złotym Potoku (1971), hotel „Ostaniec” w Podlesicach (1974), hotel „Olkuś” w Olkuszu (1985) oraz zajazdy¹⁵: „Orle Gniazdo” w Białym Kościele (1982), „Krystyna” w Bęble (1982), „Kosynier” w Bibicach (1983). Były to pierwsze na obszarze całego regionu obiekty noclegowe o wyższym standardzie.

Na lata 60. XX w. przypadają próby reaktywacji działalności uzdrowiskowej w Krzeszowicach. Obiekty uzdrowiskowe przechodzą pod zarząd Jaworznicko-Mikołowskię Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, które przeprowadza w nich prace remontowe, m.in. adaptuje budynek dawnych łazienek „Zofia” na Ośrodek Rehabilitacji Narządów Ruchu (Ostrowska 2004). W 1964 r. odkryte zostają dwa kolejne źródła wód mineralnych (siarkowe i solankowe).

Uzdrowisko krzeszowickie wyspecjalizowało się w leczeniu chorób reumatycznych, stanów pourazowych oraz chorób neurologicznych. Miasto nie odzyskało jednak statusu uzdrowiska i stało się jedynie ośrodkiem o charakterze regionalnym, głównie dla mieszkańców Górnego Śląska i Krakowa.

Funkcja uzdrowiskowa w ograniczonym zakresie rozwijała się także w Jaroszowcu, w oparciu o szpital przeciwgruźliczy. Jak podają Brzezina i Kukuła (1967), w latach 60. XX w. podjęto także starania w celu budowy ośrodka wczasowo-kolonijnego o profilu leczniczym w Złotym Potoku. Między innymi w tym celu przeprowadzono badania bioklimatyczne.

Z analizy zgromadzonych danych statystycznych na temat obiektów i miejsc noclegowych (tab. 3) wynika, że baza noclegowa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej rozwinęła się w okresie od 1960 do 1975 r. W tym czasie zanotowano prawie dwukrotny wzrost liczby obiektów noclegowych i ponad trzykrotny wzrost liczby miejsc noclegowych (z 950 miejsc noclegowych w 1960 r. do 2735 w 1975 r.). Zasadniczemu

¹⁵ Zajazdy te są efektem realizacji Planu Zagospodarowania Turystycznego Województwa Krakowskiego na lata 1976-1990.

zwiększeniu ulega także liczba gmin, w których znajdują się obiekty noclegowe. W 1960 r. bazę noclegową posiadało dziewięć gmin, a w 1975 r. – 16 gmin.

Po 1975 r. obserwuje się tendencję spadkową w zakresie liczby miejsc noclegowych. W latach 1975-1989 potencjał Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej w tym względzie zmniejszył się o ponad 30%. Tendencja ta nie znajduje jednak odzwierciedlenia w liczbie obiektów noclegowych. Wynika to z faktu, iż w końcu lat 70. XX w. na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej powstaje sieć kwater prywatnych, które ujmowane są w statystykach bazy turystycznej. Powstanie sieci kwater prywatnych zwiększa także liczbę gmin, w których znajdują się obiekty noclegowe. W końcu lat 80. XX w. bazę noclegową posiada większość gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Jedynie siedem gmin nie dysponuje własnymi obiektami noclegowymi, przy czym należy zauważyć, że w trzech z nich obiekty takie funkcjonowały do początku lat 80. XX w. (Czernichów, Iwanowice, Zabierzów).

Obok bazy noclegowej, w latach 1960-1989 kształtuje się także obecna sieć pieszych szlaków turystycznych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. W 1989 r. region ten dysponował dwoma szlakami o charakterze „transjurajskim” („Orlich Gniazd”, „Warowni Jurajskich”¹⁶) oraz 25 szlakami lokalnymi. Ich łączna długość przekraczała 1000 km. Opiekę nad szlakami sprawowały oddziały Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Z innych elementów bazy towarzyszącej, które powstały wymienić należy wyciągi narciarskie w Jaroszowcu, Grabowej, Morsku i Pilicy, obiekty kąpielowe w Jaroszowcu, Olkusz, Zawierciu oraz pierwsze szlaki rowerowe, m.in. szlak rowerowy Podzamcze-Ryczów-Smoleń (Stróżecki 1988).

Istotne zmiany warunkujące rozwój zagospodarowania turystycznego pojawiły się w początku lat 80. XX w. i wiązały się z utworzeniem na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej zespołu jurajskich parków krajobrazowych. Utworzyło go siedem parków o łącznej powierzchni 104 tys. ha, – Orlich Gniazd (60 tys. ha), Dolinki Krakowskie (13,7 tys. ha), Tenczyński (11,7 tys. ha), Dłubniański (6,9 tys. ha), Bielańsko-Tyniecki (5,4 tys. ha), Rudniański (4,6 tys. ha) oraz Park Stawki (1,8 tys. ha). Parki krajobrazowe zostały otoczone strefą ochronną w formie obszaru chronionego krajobrazu o powierzchni ponad 142 tys. ha.

Przepisy ochrony parków w znaczący sposób ukształtowały warunki zagospodarowania terenu, w tym także zagospodarowania turystycznego. W granicach parków zakazano lokalizacji ośrodków wypoczynkowych oraz obiektów lub zespołów letniskowych, natomiast na obszarze krajobrazu chronionego wprowadzono ograniczenie budowy nowych ośrodków turystyczno-wypoczynkowych jedynie do miejsc wyznaczonych w planach zagospodarowania przestrzennego gmin. Ochroną objęte zostały jaskinie, a wstęp do nich został mieli jedynie członkowie kół speleologicznych.

¹⁶ Drugi transjurajski szlak turystyczny – niebieski „Szlak Warowni Jurajskich” powstał w latach 1970-1972. Dokonał tego Andrzej Stróżecki, łącząc istniejące fragmentarycznie szlaki (zazwyczaj niebieskie) w jedną trasę prowadzącą przez wszystkie XIV-wieczne strażnice obronne (Komenda, Stróżecki 2003). Szlak rozpoczyna się we Mstowie, a kończy się w Rudawie. Jego długość wynosi 158 km.

W związku z trudną sytuacją polityczną w początku lat 80. XX w. oraz późniejszym kryzysem gospodarczym wprowadzone przepisy ochronne nie wpłynęły jednak zasadniczo na zmianę zagospodarowania turystycznego regionu do 1989 r.

Odnosząc się do rozwoju turystyki w latach 1960-1980 wskazać trzeba także działania związane z przystosowywaniem obiektów zabytkowych do potrzeb ruchu turystycznego. Dotyczyło to przede wszystkim zabezpieczenia ruin średniowiecznych zamków obronnych¹⁷. Przyjęta ówczesnie koncepcja ochrony zakładała, że obiekty te pozostaną w tzw. trwałej ruinie, a podjęte prace rekonstrukcyjne miały jedynie zabezpieczać je przed dalszym niszczeniem. W szerszym zakresie działania takie przeprowadzono na zamku Lipowiec w Wygiełzowie, oraz na zamku w Podzamczu¹⁸.

Obok zamków prace adaptacyjne przeprowadzano także w jaskiniach, m.in. w jaskini Wierchowskiej Górnej¹⁹, jaskini Łokietka oraz w jaskini Głęboka u podnóża Góry Zborów. Ten ostatni obiekt nie został jednak udostępniony dla masowego ruchu turystycznego (Szelerewicz, Górny 1986).

W 1968 r. rozpoczęto tworzenie Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygiełzowie, działającego w ramach Muzeum Regionalnego w Chrzanowie. W jego ramach funkcjonuje także zamek Lipowiec w Wygiełzowie.

Ruch turystyczny na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w okresie od 1960 do 1989 r. przybiera znaczące rozmiary, aczkolwiek ma wyraźnie sezonowy charakter. Dotyczy to zwłaszcza Ojcowa, który stał się ośrodkiem turystyki masowej, odwiedzanym głównie w okresie wiosennym i letnim²⁰. Według Partyki (2002) wyobrażenia o Ojcowie i jego atrakcyjności turystycznej ukształtowane zostały wśród Polaków poprzez system edukacji szkolnej, co przekładało się bezpośrednio na masowość ruchu turystycznego.

Do rangi regionalnych ośrodków krajoznawczych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej urosły wówczas Olkusz, Ogrodzieniec oraz Złoty Potok.

Głównymi formami ruchu turystycznego na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w latach 1960-1989 były turystyka piesza (rajdy)²¹ oraz autokarowe wycieczki krajoznawcze. Mniejsze znaczenie miała długookresowa turystyka wypoczynkowa,

¹⁷ Spośród wszystkich zamków „jurajskich” w najlepszym stanie zachował się zamek w Pieskowej Skale. W latach 50. i 60. XX w. przeprowadzono w nim gruntowne prace remontowe, adaptując go na potrzeby muzealne (filia Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu).

¹⁸ Zamek w Podzamczu został przekazany do użytkowania turystycznego oddziałowi PTTK w Zawierciu w 1974 r. Po kilku latach zamek przejmuje Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Zawierciu, a później gmina Ogrodzieniec, która zarządza zamkiem do dnia dzisiejszego (Komenda, Stróżecki 2003). W 1995 r. gmina powołała w tym celu spółkę „Zamek”, będącą własnością skarbu gminy (Pawlusiński 2005).

¹⁹ Jaskinia Wierchowska Górna udostępniona została do ruchu turystycznego w 1984 r. Prace adaptacyjne sfinansowano z funduszy Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki Urzędu Miasta Krakowa. Obiektem tym zarządzało Biuro Obsługi Ruchu Turystycznego PTTK w Krakowie (*80 lat...* 1999).

²⁰ W 1971 r. Ojcowski Park Narodowy odwiedziło ok. 300 tys. turystów, ale już w 1978 r. ruch turystyczny przekracza 500 tys. osób (Białas 1980).

²¹ Niektóre z rajdów miały charakter masowy i uczestniczyło od kilkuset do kilku tysięcy osób, np. w XIII Rajdzie „Złota Jesień na Jurze” w 1967 r., zorganizowanym przez częstochowski oddział PTTK wzięło udział ponad 1000 osób (Szczepański 1987).

ograniczona do zakładowych ośrodków wypoczynkowych oraz turystyka kwalifikowana (m.in. wspinaczka skałkowa, speleologia), która ze względu na ówczesne ograniczenia prawne uprawiana mogła być jedynie przez członków klubów sportowych i organizacji turystyczno-krajoznawczych.

Organizacją turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej zajmowały się głównie oddziały Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Częstochowie, Krakowie, Ojcowie, Olkuszu oraz Zawierciu. W ich strukturach tworzone są liczne koła i sekcje, specjalizujące się w organizacji określonych form turystyki, m.in. turystyki pieszej, speleologicznej, narciarskiej, rowerowej. Obok nich powstają także szkolne i przyzakładowe koła PTTK. Ich udział w organizacji turystyki, zwłaszcza pieszej, jest bardzo duży.

Ważnym wydarzeniem w dziejach turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej była harcerska akcja „Zamonit”. Powstała ona z inicjatywy Katowickiej Chorągwi ZHP w 1960 r. i trwała do 1988 r. Sztaby akcji zlokalizowały się w różnych miejscach środkowej i północnej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, m.in. w Podzamczu, Krępie, Centurii, Przyłubsku, Kiełkowicach, Kajetanówce, Żerkowicach, Gieble, Grabowej (Joseph-Tomaszewska 2004). Harcerze wędrowali pomiędzy poszczególnymi ośrodkami. Dla ich potrzeb wytyczony został żółty szlak pieszy (Komenda, Stróżecki 2003). Po akcji pozostały harcerskie ośrodki w Janowie, Kobylcy, Kostkowicach, Siamoszycach, Podlesicach i Grabowej (Joseph-Tomaszewska 2004).

Inną, równie dobrze rozwiniętą formą turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej w latach 1960-1989 stała się turystyka pielgrzymkowa. Przez region prowadziły trasy pieszych pielgrzymek na Jasną Górę, które od połowy lat 70. XX w. przybrały masowy charakter. Ich apogeum przypadało na lata 80. XX w. i wiązało się z kolejnymi wizytami w Polsce Ojca Świętego Jana Pawła II (Ptaszycka-Jackowska, Jackowski 1998). Na trasie najważniejszej polskiej pieszej pielgrzymki – Pielgrzymki Warszawskiej – leżał m.in. Mstów, przez który w połowie lat 80. XX w. przechodziło około 40-50 tys. pielgrzymów rocznie.

Funkcje regionalnych ośrodków pielgrzymkowych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej pełnił natomiast sanktuarium w Czernej oraz Żarkach Leśniowie.

Pomimo znacznych rozmiarów ruchu turystycznego w latach 1960-1989 trzeba podkreślić, że turystyka nie odgrywała istotnej roli w gospodarce regionu. W większości ośrodków turystycznych odbywała się ona w oderwaniu od lokalnych warunków społeczno-gospodarczych. Trudno określić jednoznacznie przyczyny takiego stanu rzeczy. Ówczesna sytuacja polityczna i społeczno-gospodarcza kraju była niezmiernie skomplikowana. Zapewne jednym z głównych czynników powodujących brak zaangażowania mieszkańców w obsługę ruchu turystycznego była konkurencyjna oferta zarobkowania w pobliskich zakładach przemysłowych Górnego Śląska, aglomeracji częstochowskiej, czy krakowskiej. Innym aspektem omawianego problemu jest sylwetka ówczesnego turysty-wędrowca, który ze względu na ograniczenia finansowe nie był szczególnie zainteresowany nabywaniem szeregu usług turystycznych.

Brak tradycji w obsłudze gości stanowił bardzo istotną barierę aktywizacji turystycznej lokalnej społeczności w okresie przemian ustrojowych po 1989 r. (Pawlusiński 2005).

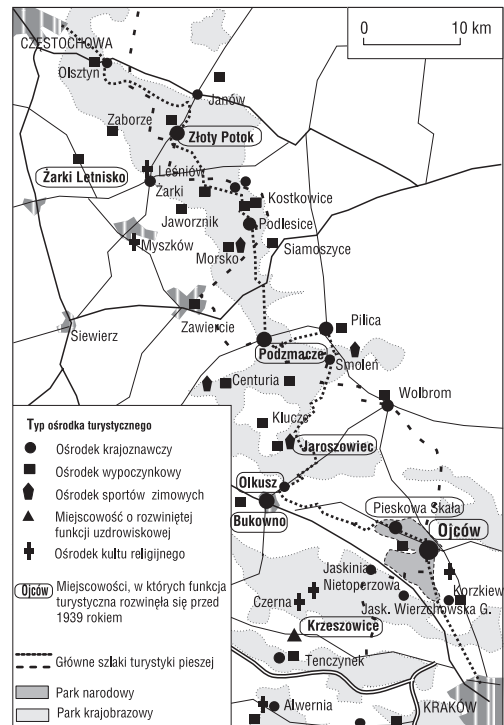
6. Podsumowanie

Rozwój turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej do 1989 r. odzwierciedlał szereg tendencji krajowych. Początki turystyki, podobnie jak w innych regionach kraju wiążą się z rozwojem działalności uzdrowiskowej. Popularność Krzeszowic i Ojcowa w XIX w. opierała się jednak na walorze ich położenia, dlatego też zmiany na mapie politycznej, postęp w dziedzinie transportu powodują, że uzdrowiska te tracą na znaczeniu na rzecz atrakcyjniejszych krajobrazowo uzdrowisk karpackich.

W okresie międzywojennym funkcja turystyczna bazuje głównie na turystyce wypoczynkowej oraz krajoznawstwie, mniej istotna jest natomiast turystyka uzdrowiskowa. Szczególnie czytelne jest to w przypadku Ojcowa, który odchodzi stopniowo od funkcji uzdrowiskowej na rzecz funkcji letniskowej. Rozszerzeniu ulega przestrzeń turystyczna – powstają nowe ośrodki turystyczne (Bukowno, Żarki Letnisko, Złoty Potok), a sami turyści docierają do coraz dalszych miejsc na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Stan zagospodarowania turystycznego regionu jest jednak wielce niezadowolający i stanowi znaczącą barierę rozwoju turystyki.

Zasadnicze zmiany w rozwoju funkcji turystycznej Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej zachodzą w okresie powojennym. Wówczas to kształtuje się sieć ośrodków turystycznych, które istnieją do dnia dzisiejszego (ryc. 1). Praktycznie do połowy lat 90. XX w. podstawę bazy noclegowej stanowią obiekty wybudowane w latach 60. i 70. XX w.

Istotną wadą powojennego modelu turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej było skoncentrowanie się na rozwoju wypoczynku świątecznego oraz turystyce pieszej. Obie te formy w żadnej mierze nie przyczyniały się do rozwoju gospodarczego regionu. Turystyka piesza bazowała bowiem na sieci tanich obiektów noclegowych o niskim standardzie. Ukształtowało to w świadomości potencjalnych turystów, zwłaszcza z miejsc znacznie oddalonych, wizerunek Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej jako regionu atrakcyjnego turystycznie, ale nie nadającego się

Ryc. 1. Ośrodki ruchu turystycznego na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej

Figure 1. Tourist traffic centres in the Krakowsko-Częstochowska Upland

Źródło: opracowanie własne.

do uprawiania innych form niż wędrówki piesze. Niekorzystne skutki spowodował także rozwój wypoczynku świątecznego. Ta forma turystyki pozostawała w konflikcie z innymi formami, zwłaszcza turystyką pobytową. Jednodniowe pobyty turystów z pobliskich aglomeracji również nie wpływały znacząco na ekonomikę regionu, a utrudniały korzystanie z walorów innym grupom turystów. Zahamowanie tych działań nastąpiło dopiero w latach 80. XX w., kiedy to wprowadzono ograniczenia co do tworzenia nowych ośrodków wypoczynkowych. Problem kolizji funkcji turystycznych jest jednak zauważalny do dnia dzisiejszego, np. w przypadku Ojcowskiego Parku Narodowego, gdzie przeważającą część turystów stanowią mieszkańcy Krakowa i Górnego Śląska, którzy pobyt w Parku Narodowym traktują w kategoriach wypoczynkowo-rozrywkowych, a nie poznawczych.

Od 1990 r. na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej zachodzą istotne zmiany w zakresie jej użytkowania turystycznego. Zasadnicza uwaga podmiotów zaangażowanych w rozwój turystyki skoncentrowana jest na zmianie wizerunku turystycznego tego regionu. Obecne działania można ująć w trzy zespoły celów. Pierwszy z nich kierowany jest na przekonanie potencjalnych gości, że na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej można przebywać dłużej niż jeden dzień. Drugi związany jest ze wspieraniem różnych form turystyki aktywnej, które zostały powszechnie uznane za produkt markowy regionu. Trzeci zespół działań wiąże się z kształtowaniem odpowiedniego nastawienia mieszkańców do rozwoju turystyki, zwłaszcza do przekonania ich co do celowości rozwoju tego kierunku gospodarki lokalnej oraz zachęcenia do udziału w procesie obsługi turystów.

Reasumując należy stwierdzić, że Wyżyna Krakowsko-Częstochowska jest ciekawym przykładem regionu transformującego się z modelu socjalnego do modelu turystyki wolnorynkowej. Autor żywi nadzieję, że przedstawiona historia rozwoju turystyki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej do 1989 r. będzie stanowić punkt wyjścia do studiów nad transformacją modelu turystyki w Polsce w latach 90. XX w.

Literatura

80 lat Oddziału Krakowskiego PTTK, 1999, PTTK Kraków.

Biała W., 1980, *Monografia turystyczna gminy Skala*, maszynopis pracy magist. w IG UJ, Kraków.

Braun J., 1967, *Zagospodarowanie turystyczne Jury Krakowsko-Częstochowskiej na tle struktury przestrzennej okręgu*, [w:] *Zagadnienia ekonomiczne ruchu turystycznego ze szczególnym uwzględnieniem zagospodarowania turystycznego Jury Częstochowskiej*, Materiały Konferencji Naukowej, PTE, Częstochowa.

Dziechciarz O., 2001, *Przewodnik po ziemi olkuskiej. Gminy Bolesław, Bukowno, Stawków*, II, 2, Olkusz.

Dziechciarz O., 2000, *Przewodnik po ziemi olkuskiej. Gminy Klucze, Pilica, Wolbrom*, II, 1, Olkusz.

Brzezin W., Kukuła J., 1967, *Problematyka zagospodarowania ośrodka wczasowo-kolonijnego w Złotym Potoku*, [w:] *Zagadnienia ekonomiczne ruchu turystycznego ze szczególnym uwzględnieniem zagospodarowania turystycznego Jury Częstochowskiej*, Materiały Konferencji Naukowej, PTE, Częstochowa.

- Głowacki M., 2004, *Wybrane walory turystyczne okolic Złotego Potoku*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, T. II. Kultura*, OPN, Ojców.
- Groch J., 1991, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, Rozprawy Habilit. UJ, 220, Kraków.
- Hereźniak J., 2004, *Wkład naturalistów warszawskich do poznania flory jurajskich okolic Częstochowy – jako owoc ich podróży odbytej do Ojcowa w 1854 roku*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, II*, Kultura, OPN, Ojców.
- Joseph-Tomaszewska E., 2004, *Użytkowanie i zagospodarowanie turystyczne Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, maszynopis.
- Komenda A., Stróżecki A., 2003, *Turystyka i krajoznawstwo*, [w:] Z. Jagodziński, *Monografia Zawiercia*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, Zawiercie.
- Kruczek Z., 2000, *Metodyka krajoznawstwa*, AWF Kraków.
- Leszczycki S., 1939, *Rozwój ruchu uzdrowiskowego w Polsce*, Turyzm Polski, 6, 111-118.
- Leszczycki S., 1992, *Geneza i powstanie Studium Turyzmu na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, Prace Geogr. IG UJ, 89, 9-37.
- Nowak J., 2004, *Ojców za Zawiszów, Krasieńskich i Czartoryskich 1878-1945*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, T. II. Kultura*, OPN, Ojców.
- Ostrowska E., 2004, *Krzyszowice. Zarys dziejów miejscowości i uzdrowiska z rodziną Potockich w tle*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, T. II. Kultura*, OPN, Ojców.
- Partyka J., 1998, *Ojcowski Park Narodowy. Przewodnik*, Warszawa.
- Partyka J., 2002, *Ruch turystyczny w Ojcowskim Parku Narodowym*, [w:] *Użytkowanie turystyczne parków narodowych. Ruch turystyczny-zagospodarowanie-konflikty-zagrozenia*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, OPN, Ojców.
- Partyka J., Gradziński M., Kwiatek-Sołtys A., 2002, *Uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe rozwoju turystyki na Wyżynie Krakowskiej*, Przewodnik do sesji terenowej odbywanej w ramach konferencji *Użytkowanie turystyczne parków narodowych. Ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia*, Ojców 13-14 czerwca 2002 r., Instytut Ochrony Przyrody PAN, OPN, Ojców.
- Pawlusiński R., 2005, *Samorząd lokalny a rozwój turystyki. Przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, IGiGP UJ, Kraków.
- Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., 1998, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, IG UJ, Kraków.
- Pucek K., 2005, *Jura Krakowsko-Częstochowska. Przewodnik*, ZGJ, Kraków
- Smółka A., 1997, *Studium porównawcze rozwoju funkcji uzdrowiskowej Krzyszowic i Swoiszowic*, maszynopis pracy magist. w IG UJ, Kraków.
- Stróżecki A., 1988, *Jura Krakowsko-Częstochowska*, COIT, Warszawa.
- Szczepański A., 1987, *Zarys dziejów częstochowskiego krajoznawstwa*, PTTK, Częstochowa.
- Szelerewicz M., Górny A., 1986, *Jaskinie Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*, Wyd. „PTTK Kraj”, Warszawa.

- Trzcionka P., 2004, *Ojców, Skala i okolice na tle struktury społeczno-gospodarczej powiatu olkuskiego w XIX wieku – próba charakterystyki*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, II. *Kultura*, OPN, Ojców.
- Twaróg J., Twaróg Z., 2004, *Początki krajoznawstwa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej*, [w:] J. Partyka (red.) *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, II. *Kultura*, OPN, Ojców.
- Zakazy i nakazy obowiązujące w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych w województwie miejskim krakowskim*, Załącznik nr 2 do uchwały nr 65 Rady Narodowej Miasta Krakowa z dnia 2 grudnia 1981 roku (poz. 76).
- Zinkow J., 1983, *Wyżyna Krakowska. Panorama turystyczna*. KAW, Warszawa.
- Zinkow J., 1988, *Orle gniazda i krajobrazy jurajskie*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Zinkow J., 1990, *Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych. Przewodnik przyrodniczo-krajoznawczy*, cz. 1 i 2, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa.

The history of tourist development in the Krakowsko-Częstochowska Upland until 1989

Summary

The paper presents the history of tourism development in the Krakowsko-Częstochowska Upland, one of the most attractive tourist regions in Poland, in a period from the 18th century to 1989, i.e. until the year when the fundamental political transformations commenced in Poland.

For the transparency purpose, the time of tourism development in the Krakowsko-Częstochowska Upland is divided into four main phases; those phases cover the most essential, considering the entire history of this region, political and socio-economic changes, and they also reflect the state of and the changes in the tourist management and tourist traffic in this region. The phases are as follows: Phase I: from the beginning of the 18th century to 1918, when Poland retrieved its independence; Phase II: from 1918 to 1939; Phase III: from 1945 to 1960; Phase IV: from 1960 to 1989.

The beginning of tourism in the Krakowsko-Częstochowska Upland was connected with the development of sightseeing tourism and health- and spa-related tourism. Until 1918, the character of tourist traffic was elite and limited to two spa resorts only: Krzeszowice and Ojców.

From 1918 to 1939, the region's tourist function was based, first of all, on leisure tourism and sightseeing; the health- and spa-related tourism in the region was of less importance. On the other hand, the tourist space was extended, and new tourist centres were created (such as Bukowno, Żarki Letnisko, and Złoty Potok), tourists reached more and more distant destinations in the Krakowsko-Częstochowska Upland. However, the tourist management level in the region was highly insufficient and constituted a significant barrier for tourism to develop.

Fundamental changes in the development of the tourist function of the Krakowsko-Częstochowska Upland occurred during the post-war period. At that time, a network of tourist centres was created, and they still exist today.

Until the end of 1950s, the one-day (holiday) tourism played the dominant part in the region. As late as in 1960s, some activities were undertaken with the purpose of increasing the tourist management level in the Krakowsko-Częstochowska Upland. Until the present day, such activities are still connected with creating new accommodation facilities rather than with creating new recreational and holiday places and facilities for the residents of the developing agglomerations of Upper Silesia, Kraków and Częstochowa.

It was an essential disadvantage of the post-war model of tourism in the Krakowsko-Częstochowska Upland that the region focused on developing the holiday tourism and hiking. There was no way that these two forms of tourism could contribute to the economic development of the region. Hiking was based on a network of inexpensive overnight objects of a low standard. Thus, the image of the Krakowsko-Częstochowska Upland imprinted in the awareness of potential tourists, especially those coming from very distant places in Poland, was that this region was attractive for tourists but unsuitable to go in for tourist forms other than hiking. The development of the leisure tourism had also the unfavourable impact.

Since 1990, the Krakowsko-Częstochowska Upland has undergone essential changes with respect to its tourist function and utilization. Now, entities and bodies involved in developing the tourism concentrate their attention on changing the tourist image of the entire region.

Robert Pawłusiński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

